

POJAVI POLITIČNE PATOLOGIJE V EVROPSKIH NOVIH DEMOKRACIJAH**

Povzetek. Članek se ukvarja s pojavi, ki jih lahko opredelimo kot politično patološke. Gre za pojave, ki odsevajo negativen psihološki in moralnopolitični odnos državljanov oziroma javnosti do političnega. Avtorja izpostavljata naraščanje volilne abstinence in vzpon populizma v državah srednje in Vzhodne Evrope ter državah Baltika, ki so leta 2004 skupaj vstopile v Evropsko Unijo, kot dva izmed elementov politične patologije, ter ju povezujeta z regresijo demokracije. Izhajata iz predpostavke, da se cinizem, apatija, alienacija, nezadovoljstvo in druga negativna psihološka in moralnopolitična stanja, ki se generirajo na mikroravni in se kažejo v odnosu do političnih institucij, politikov, političnih strank in do politike kot take, na makroravni manifestirajo v naraščanju volilne abstinence oziroma v krepitvi populizma in hkrati v regresiji demokracije. Domnevata, da gre za povraten ciklični proces in da bosta tam, kjer se pojavlja nizka volilna udeležba oziroma je opazen padec volilne udeležbe, v večji meri prisotna tudi populizem in demokratično nazadovanje ter obratno. Predvidevata torej soupadanje oziroma vzporednost višje volilne abstinence, vzpona populističnih strank na volitvah in slabše demokratične ocene držav. Analizirata osem držav, ki jih postavita v primerjalne okvire glede na dinamiko volilne abstinence, vzpon populizma in stanje demokracije.

Ključni pojmi: *Politična patologija, populizem, volilna abstinence, demokratično nazadovanje, države srednje in Vzhodne Evrope, baltske države*

---

* Dr. Samo Kropivnik, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede; Sanda Vrhovac, doktorska študentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

Kontekstualno-analitični okvir

Mineva dvajset let, odkar so po zlomu političnega in ekonomskega sistema nekdanje države socialističnega bloka stopile na demokratično pot. Tudi po dveh desetletjih demokratizacije in konsolidacije je jasno, da je pot iz nedemokratičnega in avtoritarnega sistema v polno razvito pluralistično demokracijo dolga in da dosežen napredek še zdaleč ni ireverzibilen.

Pojavi, kot so nizka ali padajoča volilna udeležba, naraščanje nezadovoljstva z delovanjem demokracije, sistematično nezaupanje v predstavniške institucije, vzpon populizma in krepitev radikalne desnice, v zadnjih nekaj letih porajajo dvom, ali se je v teh državah demokraciji uspelo dokončno zasidrati ali pa so ti pojavi simptomi politične patologije in kažejo na to, da nekatere države srednje in Vzhodne Evrope ter države Baltika postopno drsijo nazaj v avtoritarizem in ostale nedemokratične alternative (Tupy, 2006; Rupnik, 2007; Smilov in Krastev, 2008; Gerrits, 2008).

Podobno ugotavljajo analize javnega mnenja (Eurobarometer, The Pulse of Europe), ki zaznavajo, da prihaja med državljani (na mikroravni) v veliki meri do vse bolj razširjene apatije, alienacije, nezainteresiranosti, skepticizma, cinizma, nezaupanja, nezadovoljstva, razočaranosti in izražanja negativnih mnenj, sploh v povezavi s finančno gospodarsko krizo (Roth in drugi, 2011). Opazen je občutek vsesplošnega političnega nezadovoljstva, ki dandanes postaja eden od izstopajočih značilnosti evropskih demokracij (Hay, 2007; Stoker, 2006). Te reakcije pa niso osredotočene samo na določeno politično stranko, vlado ali javno politiko. So rezultat kritičnega in celo sovražnega dojemanja politikov, političnih strank, parlamenta in vlade na celotnem političnem spektru (Schmitter et al, 2004). Ta negativna psihološka in moralnopolitična stanja državljanov oziroma javnosti v odnosu do političnega predstavljajo politično patologijo oziroma njene elemente, za katere predpostavljamo, da so povezani z naraščanjem populizma in volilne abstinence, kar vodi v demokratično nazadovanje.

Čeprav volilna abstinenca narašča povsod po Evropi (z izjemo Danske), pa je upadanje volilne udeležbe v srednji in Vzhodni Evropi še bolj izrazito¹. Od začetnih povprečnih 85 odstotkov (z izjemo Poljske), doseženih na prvih samostojnih, demokratičnih in svobodnih parlamentarnih volitvah po padcu komunizma, kjer je volilna udeležba 1990. leta na Slovaškem dosegla zavirljivih 95, na Češkem pa 96 odstotkov, se je le-ta v prvem desetletju znižala na 66 odstotkov. Dvajset let po začetku demokratizacije pa je povprečna volilna udeležba že padla pod 60, v nekaterih državah pa celo že pod 50 odstotkov (Litva).

¹ Glej *Voter Turnout in Western Europe since 1945*.

Zastavljajo se številna vprašanja glede posledic, vplivov, učinkov in pomena (visoke) volilne abstinence za političen sistem, za njegovo demokratičnost, za samo demokracijo: Ali so države z visoko volilno udeležbo bolj demokratične od držav z nizko volilno udeležbo in ali je naraščanje volilne abstinence določen simptom krize demokracije oziroma je znak pomanjkljivega funkcioniranja demokracije? Ali zaradi krize demokracije prihaja do naraščanja volilne abstinence ali obratno?

Vsa ta kompleksna vprašanja še zdaleč nimajo enoznačnega odgovora, niti ga ne bomo podali mi. V splošnem pa naraščanje volilne abstinence raziskovalci vidijo kot odraz demokratičnega deficita (LeDuc in Pamett, 2003), kot izraz apatije (Green, 2004), kot znak umika državljanov, otopelosti in nemoči ali preprosto kot izraz nezadovoljstva (Teixeira, 1992; Wattenberg, 2002; Patterson, 2002).

Članek se osredotoča na naraščanje volilne abstinence v povezavi s krepitvijo populizma in nazadovanjem demokracije v državah srednje in Vzhodne Evrope ter baltskih državah. Pri tem bomo volilno abstinenco in populizem obravnavali na različnih ravneh, kot dva izmed elementov politične patologije in hkrati kot rezultat politično patoloških pojavov (Slika 1 v nadaljevanju). Zanima nas, ali se vsepovsod tam kjer narašča volilna abstinence, vzporedno pojavlja tudi populizem in ali je visoka volilna abstinence povezana z demokratičnim nazadovanjem države in obratno.

Analiza zajema osem postsocialističnih držav vzhodno-srednjeevropske regije in Baltika, ki so se leta 2004 skupaj pridružile Evropski Uniji: Slovenijo, Madžarsko, Češko, Slovaško, Poljsko ter Estonijo, Litvo in Latvijo. Osvetliti želimo razlike in podobnosti med državami glede pojavov politične patologije ter oceniti stanje demokracije dvajset let po procesu demokratizacije.

V empiričnem delu bomo za to uporabili sekundarne podatke iz uveljavljenih raziskav Nations in Transit (NIT 1997 do NIT 2011) ameriške nevladne organizacije Freedom House ter podatke o volilnih izidih in o oblikovanju ter delovanju vlad in parlamentov.

Izhajamo iz osmih teorij o demokraciji: teorije o množični družbi (Kornhauser, 1959), teorije o krizi legitimnosti (O'Connor, 1973; Offe, 1985; Habermas, 1979), teorije o preobremenjenosti in nevodljivosti (Crozier, Huntington in Watanuki, 1982), teorije o novih družbenih gibanjih (Touraine, 1983), teorije o postmoderni oz. novi politiki (Crook, Pakulski in Waters, 1992), teorije o koncu ideologije (Bell, 1988; Lipset, 1960), koncu zgodovine (Fukuyama, 1992) ter teorije o postmaterializmu (Inglehart, 1997). Naše izhodišče torej temelji na teorijah, ki izhajajo iz različnih šol mišljenja o pogojih modernih demokracij in ki jih lahko razdelimo na dve skupini: teorije, ki demokraciji napoveduje mračno in težavno prihodnost, protislovja in krizo ter druga skupina teorij, ki napoveduje politične spremembe in

preobrazbo demokracije v prihodnosti². Pri tem bomo sledili postulatam vseh teorij, da sta najpomembnejša elementa pri pogojih moderne demokracije vedenje množic ter njihova stališča³.

Kontekstualno bomo vključili tudi vpliv temeljnih in hitrih socialnih, ekonomskih in političnih sprememb na vlado in politiko. Glede tega vse teorije (razen ene, ki ugotavlja izvor problemov demokracije predvsem v političnih dejavnikih⁴) predpostavljajo, da so med »vzroki« najpomembnejše ekonomske in socialne spremembe, pri čemer na različne načine skušajo dokazati, da bodo te spremembe neizogibno in neposredno ustvarile težave demokratični politiki, ki se bo zaradi tega v temeljih spremenila, ali pa bo propadla.

Tretji postulat izbranih teorij o demokraciji, na katerega se bomo oprli, so kazalci ali simptomi slabosti demokracije. Te teorije so prepoznale nekatere pojave, za katere domnevajo in dokazujejo, da so indikatorji nezadovoljstva z demokracijo oziroma krize demokracije. Teorije ne povedo vedno jasno, kaj je vzrok, kaj posledica in kaj zgolj simptom⁵; vendar pa vse vidijo vzrok, posledico ali simptom v istih značilnostih moderne družbe. Govorijo o naraščajoči množični odtujenosti in anomiji, o vedno večjem političnem nezaupanju, političnem razočaranju, nezadovoljstvu z demokracijo, o zmanjševanju politične participacije, upadanju članstva v utrjenih strankah, o naraščanju volilne nestanovitnosti, podpori ekstremistični in protidemokratični politiki in gibanjem ter o povečevanju neposredne politične participacije, vključno z nezakonitimi in nasilnimi dejavnostmi. Kaase in Newton (1995) sta to poimenovala kazalci patologije demokracije.

Volilna abstinenca, populizem in politična patologija

V elementarni obliki predstavlja pojem volilna abstinenca (prostovoljno) neudeležbo na volitvah⁶, statistično pa razliko med deležem volilnih upravičencev in deležem oddanih glasov (tudi neveljavnih glasovnic) na volitvah.

² V prvo sodi pet teorij: o množični družbi; o krizi legitimnosti; o preobremenjenosti in nevodljivosti; o novih družbenih gibanjih in o postmoderni oz. novi politiki; v drugo pa tri: o koncu ideologije, o koncu zgodovine in o postmaterializmu.

³ Teorije niso vedno specifične, vendar je jasno razvidno, da so nekatere prepričane, da je vedenje množic vzrok za krizo in za spremembe, druge pa se bolj nagibajo k mišljenju, da so stališča in vedenje množic le simptomi. Vse teorije pa se strinjajo, da igrata javno mnenje in politično vedenje osrednjo vlogo pri problemih, s katerimi se soočajo moderne demokracije, ter pri načinih, kako se s temi problemi spopadajo.

⁴ Teorija o preobremenjenosti in nevodljivosti.

⁵ Razlikovanje med vzroki, dejavniki, simptomi, kazalci, učinki, posledicami itd. je skoraj vedno problematično, ker med njimi v teorijah ni opredeljenih jasnih ločnic.

⁶ Koncept volilne abstinence je povezan s svobodno volilno pravico, ki po eni strani pomeni, da lahko volilci na volitvah resnično svobodno izbirajo med kandidati, po drugi pa svoboda volitev obsega tudi pravico vsakega volivca, da uveljavlja svojo volilno pravico ali pa ne, tako tudi v državah z »obveznimi«

V politološki terminologiji se abstinenca nanaša na neudeležbo, nesodelovanje v političnem življenju. Abstimirati pomeni vzdržati se česa; ne sodelovati v čem, ne udeležiti se, ne participirati. Abstinenca je nasprotje participacije. Brezovšek (2002: 46) abstinenco razume kot »indikator družbene anomalije« in jo interpretira v pojmih družbene neintegracije, neparticipacije v politiki in družbi, »odsotnosti socialite democratique« ali pa »kot povsem določeno politično izbiro, kot politično pozicioniranje«. Volilna abstinenca se tako lahko izraža kot politično stališče oziroma posebna oblika političnega sporočila. Moderen pogled (od uveljavitve splošne volilne pravice) volilno abstinenco opredeljuje predvsem kot neaktivnost in neodzivnost na probleme znotraj sistema.

Drugače od populizma pred 2. svetovno vojno, pa se evropski sodobni populizem ne vidi kot alternativa demokraciji, ampak kot bližnjica med ljudstvom in nesposobno, skorumpirano in zbirokratizirano politiko. Definira diskurz, ki razlikuje med »ljudstvom« in »elito«, oziroma to pojmovanje zoži na razlikovanje med »poštenim« ljudstvom in »pokvarjeno« elito (Rupnik, 2007; Gerrits, 2008). Razglašča se za glasnika malega človeka, nasprotuje kompromisom in kompleksnosti vladanja ter ponuja črno-bele rešitve v imenu zdravega razuma. Populistični nacionalisti se imajo za edine branilce nacionalne identitete in suverenosti ter zvečine nasprotujejo idealom in politiki EU. Populizem postaja eden od resnejših izzivov liberalni (ustavni) demokraciji (Tupy, 2006). Verjame, da imajo vrednote in »legitimne« ljudske zahteve prednost pred pravili predstavniške demokracije.

Populizem in volilna abstinenca sta podrejena pojmu politične patologije⁷, ki ga lahko razumemo iz dveh zornih kotov. Prva perspektiva temelji na pristopu od zgoraj navzdol (ang. »top-down approach«) in predstavlja makroraven politično-družbenega sistema. Ta kot politične patologije pojave šteje politični klientelizem, korupcijo, nepotizem, populizem in volilno abstinenco. Prvi trije pojavi se izražajo skozi javne politike oziroma delovanje političnih predstavnikov, medtem ko je volilna abstinenca povraten produkt volivcev. Stoker (2006: 86–148) k temu še prišteva izrazito profesionalizacijo političnega delovanja ter namesto izraza politična patologija uporablja pojem patologija političnega delovanja.

Pristop od spodaj navzgor (ang. »bottom-up approach«), ki sta ga predstavila Kaase in Newton (1995) ter postavlja v ospredje mikroraven, pa definira politično patologijo kot negativna psihološka in moralnopolitična stanja (cinizem, nezaupanje, apatija, alienacija, nezadovoljstvo, razočaranje),

---

volitvami, država volivce ne more prisiliti k dejanskemu glasovanju. Tako se pri obveznih volitvah lahko volilna abstinenca izraža kot ne glasovanje, ne zgolj ne prihod na volišče.

⁷ Prvi je pojem politična patologija uporabil Carl J. Friedrich v članku leta 1966 z istoimenskim naslovom, s katerim je označeval politično korupcijo, nasilje, vohunjenje, zaroto, izdajo in druge protidržavne elemente.

ki se generirajo na mikroravni (to je na ravni posameznikov) in se potem manifestirajo na makroravni. Kaase in Newton (ibid.) jih imenujeta kazalci patologije demokracije.

Slika 1: MIKRO IN MAKRORAVEN POLITIČNE PATOLOGIJE IN POLITIČNEGA SISTEMA

Slika: Vrhovac, Sanda

Mikro- in makroraven sta medsebojno povezani in prepleteni. Jasnost mej med pojavi je zabrisana. Posamezni elementi ne delujejo vsak zase, ampak soodvisno, zato je smiselno in nujno pojave politične patologije proučevati vzajemno, tako od spodaj navzgor kot od zgoraj navzdol. Volilna abstinenca je tako individualen pojav, ko posameznik ne voli, ali pa agregaten pojav, ko se odpre vprašanje premajhne udeležbe na volitvah. Na makroravni se dotika vprašanja legitimnosti, oblasti (authority), upravljanja (governance) in obvladljivosti (governability) sistema, na mikroravni pa vprašanja reprezentativnosti, politične enakosti in kakovosti demokracije (Lijphart, 1997; McManus-Czubińska et al 2004; Czesnik, 2006).

Triumf demokracije?

Evropske nove demokracije dvajset let kasneje

Države srednje in Vzhodne Evrope ter baltske države so izvedle uspešen, čeprav včasih boleč in na določenih področjih še vedno nedokončan, proces politične demokratizacije in gospodarskega preoblikovanja, ki ga je leta 2004 zaokrožil vstop v Evropsko unijo.

Čeprav so nekateri družboslovci pričakovali, da bodo spremenjeni sistemski pogoji spodbudili precej aktivnejšo udeležbo državljanov v politiki, se to v posocialističnih državah po zamenjavi političnega sistema ni zgodilo. Kljub relativno velikim razlikam v absolutnem obsegu politične udeležbe, je

vsem tem državam skupen osnovni vzorec demobilizacije državljanov, ki se izraža v nezaupanju političnim strankam in ne identificiranju z njimi (Rose, 1995). Udeležba v različnih interesnih združenjih oziroma organizacijah se je v desetletju po tranziciji precej zmanjšala. Podobno je upadla tudi konvencionalna politična participacija (Barnes, 2004; Stoker, 2006; Karp in Banducci, 2007). Prisoten je močno razdrobljen in nestabilen strankarski sistem, ki se odraža v kratkem trajanju mandata vlad ter visoki fluktuaciji volilnega telesa (Choe in Ahlquist, 2003; Saarts, 2009). V vrstnem redu leva desna, leva desna se izmenjujejo vlade različnega profila, ki pa je različen zgolj na deklarativni ravni (Wysocka, 2007).

Glede na analizo volilne udeležbe (Tabela 1) lahko razpoznamo več razlik med državami: kdaj so dosegle najvišjo oziroma najnižjo udeležbo, glede na povprečno udeležbo, glede na trende volilne udeležbe ipd. Po večji tranzicijski mobilizaciji je mogoče opaziti upadanje udeležbe, podobno kot na Zahodu, vendar na izhodiščno nižji ravni, kot je bila dosežena na Zahodu (Barnes, 2004; Schmitter et al, 2004; Karp in Banducci, 2007). Povprečna volilna udeležba je 65,87 odstotka, trend je v upadanju, do nihajev navzgor pa pride, kadar gre za odločitve, povezane s pomembnimi družbenimi prelomnicami ali s političnimi konflikti večjih razsežnosti. V obdobju 1990–2011 se je volilna udeležba teh držav letno v povprečju zniževala za eno odstotno točko oziroma je v celem obdobju padla za 21-odstotnih točk.

Tabela 1: DINAMIKA VOLILNE UDELEŽBE V PROUČEVANIH DRŽAVAH (1990–2011)

Volilna udeležba %	Slovenija	Estonija	Latvija	Češka	Litva	Poljska	Madžarska	Slovaška
1990		78,2		96,6			75,4	95,3
1991						43,2		
1992	85,6	67,8		84,9	75,2			84,0
1993			89,8			52,1		
1994							68,8	75,4
1995		68,9	71,9					
1996	73,6			76,2	52,9			
1997						47,9		
1998			71,8	73,8			56,2	84,1
1999		57,4						
2000	70,3				58,1			
2001						46,1		
2002			71,17	57,95			70,4	69,9
2003		58,2						
2004	60,6				46,1			
2005						40,5		
2006	65,6		60,9	64,4			67,8	54,6

Volilna udeležba %	Slovenija	Estonija	Latvija	Češka	Litva	Poljska	Madžarska	Slovaška
2007		61,9				53,8		
2008	63,1				48,5			
2010			62,6	62,6			64,3	58,8
2011	65,6	63,5	59,4			48,9		
Povprečna VU	69,8	65,1	69,7	73,8	56,2	47,5	67,2	74,6
Razlika v udeležbi na zadnjih in prvih volitvah	-20,1	-14,7	-30,4	-34,1	-26,6	5,7	-11,1	-36,5

Vir: European Election Database in IDEA

Za vse države, z izjemo Poljske, je značilno, da so svojo najvišjo volilno udeležbo dosegle na prvih svobodnih volitvah po demokratičnem prehodu. Madžarska in Estonija sta svojo najnižjo udeležbo dosegli že v prvem desetletju po osamosvojitvi, prva 1998. in druga 1999. leta. Izrazito nizko udeležbo imata Poljska in Litva, saj je ta že pod tako imenovano mejo legitimitete 50 odstotkov. Ostale države so države s padajočo udeležbo, kjer volilna udeležba z večjo ali manjšo amplitudo pada. Slovaška in Češka sta imeli leta 1992 obe izjemno visoko udeležbo, nad 95 %, a sta hkrati tudi doživeli najbolj ekstremen padec udeležbe v teh dvajsetih letih, okrog 35-odstotnih točk. Gre za državi, kjer volilna abstinenca najbolj narašča. A tudi Latvija (-30 %) in Litva (-26 %) zavzeto sledita. Medtem ko se je trend naraščanja volilne abstinence pri Sloveniji in Estoniji na zadnjih dveh volitvah obrnil.

V srednjeevropskih posocialističnih državah je tako prišlo do relativno hitrega razkroja pozitivnih pričakovanj o tekmovalni volilni politiki zahodnega tipa (Dalton, 1996; Štebe, 2000). Razočaranje se zlasti izraža v razširjenem pojmovanju politike kot pretežno umazane zadeve, v nizki oziroma padajoči udeležbi na volitvah ter upadanju zaupanja v institucije (še zlasti politične stranke in parlament)⁸, v razširjenem občutku politične nemoči in resignacije, v naraščajočih protistrankarskih sentimentih in kritiki političnih avtoritet, ki se elitistično zapirajo vase in nimajo stika z državljanji, v relativno nizkem socialnem kapitalu⁹ (katerega pomembna sestavina je ravno zaupanje) ter v nezadovoljstvu s prakso demokracije na sploh (Kaase in Newton, 1995; Schmitter et al, 2004; Hay, 2007). Velika večina državljanov Vzhodne in srednje Evrope, kljub jasni zavezanosti k demokratičnim vrednotam in

⁸ Raziskave Eurobarometer kažejo, da je zaupanje v institucije parlamentarne demokracije v Srednji in Vzhodni Evropi in Baltskih držav precej nižje kot na Zahodu. Medtem ko v etabliranih demokracijah ljudje ob sorazmerni stopnji skepse vendarle zaupajo v temeljne postavke sistema, od ustavnih stebrov pravnega reda do temeljnih institucij, kot so sodstvo, šolstvo, zdravstvo, represivne institucije (vojska in policija), je v postkomunističnih novih demokracijah obratno. V elementarnem dojemanju države se institucije in funkcije enači z njihovimi konkretnimi in vsakokratnimi nosilci, kar je problematično, saj gre dejansko za nezmožnost ločevanja funkcij od nosilcev, kar je temeljna in velika »legitimacijska rezerva« (Lipset) demokracij od nedemokratičnih sistemov, kjer konkretni nosilci poosebljajo kakovost in domet sistema.

⁹ Socialni kapital v Putnamovem smislu kot značilnost socialnega življenja, socialne mreže, socialne norme, zaupanje, ki omogočijo participantu, da deluje učinkoviteje, ko si prizadeva za doseganje ciljev.

institucijam, kar potrjujejo številne raziskave (Eurobarometer, The Pulse of Europe, Transition Report), meni, da demokratične institucije ne delujejo, tako kot bi morale, zato negativno ocenjujejo njihovo delovanje in delovne pravne države¹⁰. Vse to kaže na tako imenovano demokratično vrzel (ang. »democracy gap«), ki predstavlja razliko med deklarativnim oziroma normativnim videnjem demokratičnih vrednot (kako naj bi bilo) in njihovim delovanjem v praksi (tako kakor je dejansko) oziroma nedelovanjem demokracije (kot so jo izkusili).

Skupno tem državam je tudi instrumentalno dojetje demokracije kot sredstva za določen cilj, v tem primeru gre predvsem za večjo ekonomsko blaginjo (Toš, 2007). Odnos ljudi do političnega sistema se je v postsocialističnih državah oblikoval skozi neskladje med pričakovanji in njihovim uresničevanjem (Štebe, 2000: 864). Sprememba političnega in ekonomskega sistema prebivalcem večine tranzicijskih držav ni prinesla obljubljenega blagostanja. Ugotovitve poročil Evropske banke za obnovo in razvoj (EBRD) Transition Report kažejo, da se je finančni položaj prebivalcev tranzicijskih držav bistveno poslabšal, hkrati pa so ti prepričani, da sta tako politični kot ekonomski položaj v njihovih državah slabša, kot sta bila leta 1989¹¹.

Opazen je porast gneva zaradi neizpoljenih obljub politikov, narašča občutek prevaranosti, krivice in nemoči ob občutku nedelovanja pravne države. Kaže se politična zasičenost; naveličanost nad politiko. Ljudje, ki v prejšnji generaciji niso bili cinični do politike, zdaj so. Ne, da so samo ravnodušni do politike, ampak jo ignorirajo (Vreg, 2004; Toš, 1999; 2007). Apatija in odtujenost se še potencirata v povezavi s slabim ekonomskim položajem kot posledico občutka brezizhodnosti in nemoči, da se stvari spremenijo (Green, 2004)¹².

Še posebej ob nastopu gospodarske krize postaja ekonomska negotovost vse večja. Večajo se tudi dohodkovne razlike¹³. Z lastninskimi spremembami in tržnim gospodarstvom je prišlo do novih socialnih razslojevanj, do nove socialne revščine. Klientelizem, ne transparentnost pri javnih naročilih, nepravilnosti pri financiranju volilnih kampanj političnih strank

---

¹⁰ Praktično ni nobene moralne ali formalnopravne instance, ki bi ji ljudje zaupali oziroma verjeli, da počenja natančno to, za kar je po formalno definirani vlogi poklicana. Značilen in specifičen paradoks novih demokracij je, da bolj zaupajo medijem kot institucijam, bolj televiziji kot sodiščem, bolj časopisom kot organom pregona.

¹¹ Glej Transition Report 2007, 2008, 2009, 2010, 2011.

¹² Lahko pa to stanje razumemo kot logiko neoliberalnega in neokonservativnega načrta zavestne politične depolitizacije, da je treba politiko ljudem priskutiti, da sami ne bodo več želeli sodelovati pri njenem nastajanju, ne pa kot stanje, ki je nastopilo samo od sebe, opozarja Pikalo v Gamble (2006).

¹³ Sedanja raven dohodkovne neenakosti v vseh osmih državah ostaja bistveno višja kot v obdobju pred tranzicijo, čeprav je med državami precejšnja razlika. Tako se Slovenija po razdelitvi dohodka v svetovnem merilu uvršča med države z najnižjo stopnjo neenakosti, medtem ko so baltske države sedaj med najbolj dohodkovno neenakimi državami v EU. Več o tem glej Zaidi, Salman (2009) in OECD Income distribution.

in prepletenost organiziranega kriminala in politike še naprej ovirajo prizadevanja za boj proti korupciji. Postalo je očitno, da liberalni kapitalizem ni prinesel niti stabilne družbe, niti blaginje, niti razvoja.

Socialne napetosti in konflikti lahko pripravijo plodna tla različnim nacionalizmom, fundamentalizmom, egalitarizmom in avtoritarnim političnim voditeljem (Rupnik, 2007; Gerrits, 2008; Shkolnikov in Nadgrodkiewicz, 2010). Vzpon političnega radikalizma signalizira potencialno nevaren trend, še posebej v luči vpliva svetovne gospodarske krize na družbene razmere. Pojav svetovne gospodarske krize je v večini držav pokazal, da jih je le-ta ujela nepripravljene in nekatere nevarno oslABLJENE. Baltske države veljajo za države, ki jih je sedanja gospodarska kriza najbolj prizadela¹⁴. Finančna kriza je močno udarila tudi Madžarsko¹⁵. Učinek krize se je prenesel na razgreto politično prizorišče. V takih razmerah predvsem manjšine postanejo tarča za rasistično nasilje, krepijo se napetosti med večinskim in manjšinskim prebivalstvom (na udaru so predvsem Romi in etnične manjšine, kot so recimo Madžari na Slovaškem, Rusi v baltskih državah). Skrajne desničarske stranke se v novih članicah EU v zadnjih letih vztrajno vzpenjajo (Tupy, 2006; Rupnik 2007; Smilov in Krastev, 2008). Raziskava EBRD in WB Life in Transition 2011 sistematično kaže padanje podpore demokratičnim vrednotam in na pojav nekaterih antidemokratičnih pogledov v več državah (Slovaški, Latviji, Litvi).

Raziskava Nations in Transit (NIT), ameriške nevladne organizacije Freedom House, vsako leto za minulo leto analizira in ocenjuje stanje demokracije in človekovih pravic v 29 nekdanjih državah komunističnega bloka na področju sedmih kategorij: volilni proces, civilna družba, neodvisnost medijev, demokratično upravljanje, demokratično upravljanje na lokalni ravni, pravni okvir in neodvisnost sodstva ter korupcija¹⁶. Ocene temeljijo na lestvici od 1 do 7, kjer 1 predstavlja najvišjo in 7 najnižjo stopnjo demokratičnega napredka. Letošnja raziskava je že petnajsta, vrednosti indeksa pa so za celotno obdobje predstavljene v Tabeli 2.

Dosedanje raziskave so v splošnem sicer primerjalno izpostavile uspeh srednjeevropskih držav kot konsolidiranih demokracij, vendar so hkrati tudi jasno opozorile, da lahko to ustvari iluzijo o apriorni trdnosti demokracije.

¹⁴ Samo v letu 2009 se je latvijsko gospodarsko skrčilo za 18%, kar je največ v EU (državo so pred bankrotom rešila 7,5 milijarde evrov vredna mednarodna posojila), litovsko se je skrčilo za 15% in estonsko za 14%.

¹⁵ Madžarska se utaplja v gospodarskih težavah. Brezposelnost je konec leta 2010 dosegla 11,2% oz. je bila najvišja v 16 letih, IMF pa je državi namenil 20 milijard evrov posojila. Konec leta 2011 je Madžarska ponovno zaprosila za izdatno mednarodno finančno pomoč.

¹⁶ Pri tem velja opozoriti, da se FH pri svoji oceni osredotoča predvsem na pomen političnih in državljanskih pravic, zanemari pa vprašanje družbenih in ekonomskih pravic. Za kakovost demokracije pa je ta dimenzija prav tako pomembna. Druga pomanjkljivost je v načinu ocenjevanje, ki nujno vsebuje subjektivne elemente, saj temeljni na oceni, ki jo poda lokalni ekspert iz akademskih krogov.

TABELA 2: DRŽAVE VZHODNE IN SREDNJE EVROPE IN BALTSKE DRŽAVE
GLEDE NA DINAMIKO DEMOKRATIČNEGA NAPREDOVANJA
OZIROMA NAZADOVANJA (OCENA DEMOKRATIČNOSTI 1–7)
V OBDOBJU 1997–2011

		Slovenija	Estonija	Latvija	Češka	Litva	Poljska	Madžarska	Slovaška
OCENA DEMOKRATIČNOSTI (pod 3 = konsolidirana demokracija)	1997	1,88	2,06	2,06	1,38	2,06	1,44	1,44	3,81*
	1998	1,81	2,06	2,06	1,38	1,81	1,38	1,44	3,63*
	1999/ 2000	1,88	2,25	2,29	2,08	2,29	1,58	1,88	2,71
	2001	1,88	2,13	2,21	2,25	2,21	1,58	2,13	2,50
	2002	1,83	2,00	2,25	2,46	2,21	1,63	2,13	2,17
	2003	1,79	2,00	2,25	2,33	2,13	1,75	1,96	2,08
	2004	1,75	1,92	2,17	2,33	2,13	1,75	1,96	2,08
	2005	1,68	1,96	2,14	2,29	2,21	2,00	1,96	2,00
	2006	1,75	1,96	2,07	2,25	2,21	2,14	2,00	1,96
	2007	1,82	1,96	2,07	2,25	2,29	2,36	2,14	2,14
	2008	1,86	1,93	2,07	2,14	2,25	2,39	2,14	2,29
	2009	1,93	1,93	2,18	2,18	2,29	2,25	2,29	2,46
2010	1,93	1,96	2,18	2,21	2,25	2,32	2,39	2,68	
2011	1,93	1,93	2,14	2,18	2,25	2,21	2,61	2,54	

Vir: NIT

* Obdobje avtoritarno-nacionalistične vladavine prvega premierja Vladimirja Mečiarja med letoma 1993 in 1998 je na formalnem nivoju sicer izpolnjevala demokratične principe zahodnih držav, medtem ko je bila dnevna politična praksa drugačna (zloraba tajnih služb, korupcija, kršitve pravic manjšin). V poročilu NIT 1997 in NIT 1998 je tako obravnavana kot ne konsolidirana demokracija.

Freedom House opozarja, da so se že v raziskavah NIT 2007 in 2008 v nekaterih od teh držav nakazovala rahla, vendar opazna nazadovanja v nekaterih od sedmih področij demokratičnega upravljanja. Izpostavljajo predvsem področje korupcije, kjer so nekdanji odlični učenci demokratizacije iz srednje in Vzhodne Evrope najbolj nazadovali. Izstopajo Madžarska, Slovaška, Latvija, Litva, Poljska, v ostalih državah je stagnacija postala norma.¹⁷ Zadnja raziskava NIT 2011 glede skupne demokratične ocene sicer

¹⁷ Domače in tuje analize dokazujejo, da se je korupcija na Slovaškem v mandatu Roberta Fica precej povečala. Na lestvici Transparency International (TI) je zdrsnila z 49. na 59. mesto (kjer si je delila mesto z Latvijo). Po podatkih Svetovnega gospodarskega foruma pa je klientelizem vlade in vladnih uslužbencev porasel tako, da je Slovaška v obdobju 2006–2010 padla iz 76. na 127. mesto med 133 državami. TI ugotavlja, da je Slovaška beležila deveti največji porast korupcije na svetu. Glavni problem ni, da se vlada ne bori proti korupciji, temveč da je prav vlada največji spodbujevalec korupcije. Več o tem glej Tupy M. Marian (2010). Slovaška in Latvija sta v letu 2011 še bolj zdrsnili na TI lestvici zaznavanja korupcije, na 66. in 61. mesto med 183 državami. Razvpite korupcijske afere so v Latviji celo pripeljale do razpustitve parlamenta in predčasnih volitev leta 2011. Politična kriza se je razplamnela, ko so poslanci zavrnili pobudo za odvzem imunitete Ainarsu Šlesersu, voditelju opozicijske desnosredinske stranke in nekdanjemu ministru za promet, enemu izmed najbogatejših ljudi v državi, ki ga sumijo vpletenosti v korupcijske

kaže že ugodnejšo sliko kot NIT 2010, saj ugotavlja nazadovanje le v eni (v NIT 2010 v petih) od osmih izbranih držav ter stagnacijo v dveh, medtem ko so ostale države dosegle napredek (v NIT 2010 le ena). Vseeno pa to ne pomeni nujno že preobrata. Korupcija ostaja prevladujoč nerešen problem, v veliki meri zaradi prijateljskih vezi med politiko in poslovnimi elitami in ne zmožnostjo izvesti potrebne pravosodne reforme.

Na splošno se je v letu 2010 demokracija okrepila. V Estoniji, Latviji in na Češkem se je v letu 2010 demokratična ocena rahlo izboljšala. Opaznejši pozitiven demokratičen premik glede na predhodno večletno nazadovanje in drsenje proti nekonsolidirani demokraciji pa sta zabeležili Poljska in Slovaška¹⁸.

Poljska je imela do leta 2003, v skupini osmih držav, najboljše demokratične ocene, ki pa se niso odražale ne v političnem zaupanju ne v volilni udeležbi. Potem je država naglo demokratično nazadovala, s čimer sovpada velik uspeh populistov na volitvah 2005 ob poljski najnižji volilni udeležbi (40,51 %). Politično nestabilno okolje, nesposobna država in izrazita politična fragmentiranost in polariziranost sta se v naslednjih dveh letih vladavine stranke Zakon in Pravičnost (PiS) v navezi z Radiem Marijo ter s populisti Andrzej Lepperja in nacionalisti Romana Giertycha izrazili kot še večje demokratično nazadovanje Poljske (oceni 2,36 in 2,39), kar se je na koncu rezultiralo v predčasnih volitvah 2007, na katerih je prišlo do preobrata. Najvišja volilna udeležba v poljski demokratični tradiciji, 53,82 % (volilna udeležba je narasla za dobrih 13-odstotnih točk), dejstvo, da so bili volivci prvič v moderni zgodovini Poljske razdeljeni po generacijskem in ne po ideološkem ključu (volitve so odločili predvsem mladi volivci, ki jih obračuni s komunistično preteklostjo zanimajo veliko manj kot upanje na hiter gospodarski razvoj, kot so pokazale povolilne analize), prepričljiva zmaga liberalne Državlanske platforme (PO) in hud poraz dotedanje vodilne vladne stranke PiS, hkrati s popolnim polomom populistov iz Samoobrambe, so bile poglobitve značilnosti in presenečenje teh volitev (Garton Ash, 2007). Temu je sledilo tudi počasno demokratično okrevanje in ponovna izvolitev Donalda Tuska za premierja na volitvah 2011, ki je kot prvi premier po padcu komunizma na Poljskem od volivcev dobil ponovni mandat, a tokrat ob nižji volilni udeležbi kot pred štirimi leti¹⁹.

posle. Pobuda je bila zavrnjena, zato v okviru protikorupcijske preiskave niso mogli preiskati njegovega doma, zaradi česar je takratni predsednik države Zatlars prvič v zgodovini države posegel po pravici do razpustitve parlamenta, ki so ga državljani podprli še na referendumu.

¹⁸ *Izboljšanje ocene nekateri analitiki pripisujejo izboljšanju gospodarskega stanja v teh državah. Poljska je manj zadolžena kot Britanija, ima hitrejšo gospodarsko rast kot Nemčija in je edina država v EU, ki se je izognila recesiji leta 2009. Estonija je uspešno prevzela evro in imela najvišjo gospodarsko rast v Evropi (8 %). Slovaška je imela v preteklem letu drugo najvišjo gospodarsko rast v Evropi (4 %).*

¹⁹ *Tusk novega mandata po prevladujoči oceni ni dobil toliko zaradi uspešnosti vlade, temveč zato, ker politična konkurenca ni ponudila ničesar boljšega oziroma so izbrali najmanjše zlo. Kako zelo so*

V minulem letu se je prekinil tudi niz demokratičnega nazadovanja Slovaške od leta 2005 naprej. Po vstopu v EU ni bilo več velikih tem in ciljev in Slovaška je začela drseti navzdol po demokratični lestvici. Še zlasti opazno po predčasnih volitvah 2006²⁰, ko je nacionalno-socialistična koalicija zamenjala desnosredinsko manjšinsko koalicijo premierja Mikulaša Dzurinde²¹. Vzpon populistov in nacionalistov na volitvah 2006 je zaznamovala nizka volilna udeležba, saj se je volitev udeležilo najmanj volilnih upravičencev do tedaj. V letu 2009 se je Slovaška že močno približala prestopu meje konsolidirane demokracije (2,68). Močno je nazadovala na štirih od sedmih področjih, področju korupcije (3,75), neodvisnih medijev (3,00), sodstva (3,00) in demokratičnega upravljanja (3,00). Na volitvah 2010 je ponovno zmagala Ficova populistična stranka Smer, ki je dobila celo nekaj odstotkov glasov več kot pred štirimi leti in skoraj 20 odstotkov več kot drugo uvrščena krščanskodemokratska SDKU, a ni mogla sestaviti vlade brez dotedanjih koalicijskih partneric; SNS je komaj prestopila parlamentarni prag, HDSZ pa je izpadla. Desnosredinske stranke so, ob za dobre 4 odstotke višji volilni udeležbi, zbrale tesno večino in sestavile vlado. Slovaška je v zadnjem poročilu NIT sicer dosegla napredek, a je z oceno 2,54 še vedno bliže nekonsolidirani demokraciji kot pa polno razviti pluralni demokraciji.

Estonija je v opazovanem obdobju rahlo, a skoraj konstantno demokratično napredovala. Poleg Slovenije ima edina demokratično oceno pod 2. Vzporedno z demokratičnim napredkom je v zadnjem desetletju naraščala tudi volilna udeležba. Hkrati pa je leta 1999 ob najslabši demokratični oceni države doživela tudi najnižjo volilno udeležbo. Desnosredinska koalicija pod vodstvom Andrusa Ansipa je na volitvah 2011 dobila že tretji mandat.

Latvija je glede na predhodni dve leti stagnacije tudi rahlo napredovala. A indeksa demokratičnega napredka ne uspe spraviti pod 2, predvsem zaradi razbohotene korupcije in neprestanih političnih kriz, ki rezultirajo v neobstojevnih in šibkih vladnih koalicijah. V zadnjih dveh letih so se zamenjale tri vlade. Demokratičen napredek se ciklično izmenjuje z demokratičnim nazadovanjem. Po polnopravnem članstvu v EU se je država demokratično

---

Poljaki siti vseh politikov, na eni strani kaže volilna udeležba, ki je bila z 48 odstotki za 5 točk nižja kot pred štirimi leti, na drugi strani pa skoraj 10 odstotkov glasov za kralja vodke Janusza Palikota, ki drugega kot legalizacije mehkih drog pravzaprav ni obljubljal. Več o tem glej Bobinski (2011).

²⁰ *Do razdrtja koalicije je prišlo, ker Slovaška demokratsko-krščanska unija premierja Mikulaša Dzurinde, ni želela sprejeti pogodbe o ugovoru vesti med Slovaško in Vatikanom. Sporna pogodba z Vatikanom naj bi katolikom na Slovaškem dovoljevala ugovor vesti v njihovem poklicnem življenju. Med drugim naj bi na primer zdravniki lahko zavrnilo sodelovanje pri prekinitvah nosečnosti ali predpisovanje kontracepcijskih sredstev.*

²¹ *Vzroke za zmanjšanje priljubljenosti vlade premierja Dzurinde so politični analitiki videli predvsem v podjetjem prijaznih gospodarskih reformah, med drugim tudi uvedbi enotne davčne stopnje, ki so jih hvalili predvsem v tujini, Slovakom pa so se zapisale v spomin predvsem po radikalnem krčenju socialnih pravic in višjih življenjskih stroških.*

in predvsem gospodarsko okrepila, a je sledil velik upad volilne udeležbe na volitvah 2006, ki so jih zaznamovale korupcijske afere glavnih strank in odsotnost pomembnih predvolilnih tem. Naslednje volitve so potekale v senci rešitev iz ekonomskega kolapsa države. Latvija je bila ena tistih držav, ki je najhitreje okrevala po ekonomski krizi, »krizni« premier Dombrovskis je na volitvah 2010 zato slavil zmago. Cela vrsta korupcijskih škandalov, zaradi katerih je prišlo tudi do razpustitve parlamenta, je imela za posledico nižjo volilno udeležbo na predčasnih volitvah 2011 in z 28 odstotki zmago proruske stranke (ruske manjšine) Harmonija centra, ki pa ni dobila mandata za sestavo vlade²².

Na Češkem je v letu 2010 prav tako prišlo do minimalnega demokratičnega izboljšanja v primerjavi z vztrajno padajočimi ocenami od leta 2007 dalje. Pred vstopom v EU se je država soočala z resnim demokratičnim zastojem. Demokratičnemu nazadovanju države je sledil tudi odziv volivcev. Slabšanje demokratične ocene sovpada z naraščanjem volilne abstinence. Pri najslabšem indeksu je bila hkrati leta 2002 tudi volilna udeležba najnižja. Volivci so množično glasovali za manjše stranke in tako izkazali nezaupanje v uveljavljene stranke, ki so jih vodili izrazito polarizirani politiki. Posledica polariziranosti so vsakokratne šibke vladne koalicije.²³ Preveč preprirov in brezplodnosti je ponovno rezultiralo v nižji volilni udeležbi na volitvah leta 2010 in v večini desnice, kljub zmagi socialnih demokratov.

Slovenija in Litva ohranjata nespremenjeno demokratično oceno glede na predhodno leto, a na različni ravni. Slovenija, kljub povprečno najboljšemu indeksu demokratičnosti v skupini, od vstopa v EU, počasi, a konstantno demokratično nazaduje. Na volitvah 2004, po zaključku velike evropske zgodbe, so ob najnižji volilni udeležbi (60,64%) zmago slavili desni populist, ki so uspeli lansirati zgodbo o korupciji kot sistemu²⁴. V naslednjih letih je Slovenija hitreje demokratično nazadovala, kot pa je pred letom 2004 napredovala. Na volitvah 2008 se je oblast zamenjala in levica je na volitvah zmagala z višjo udeležbo. Ji pa trenda ni uspelo obrniti, tako da Slovenija že tretjo leto zapored stagnira. Ustavil pa se je trend naraščanja volilne abstinence. Na prvih slovenskih predčasnih parlamentarnih volitvah je zmagala novo ustanovljena stranka Pozitivna Slovenija, a je po pat poziciji med levico in desnico uspelo nekdanjemu premieru Janši, ki je zmagal na volitvah 2004, sestaviti desno koalicijo.

Litva se vseskozi bori z epizodičnimi demokratičnimi zdri, kar se kaže v trikratni ponovitvi njene najslabše ocene (2,29). Med baltskimi državami

²² Več o tem glej Donnelly (2011).

²³ Vlada Mirka Topolanka je tako padla ravno med predsedovanjem Češke Svetu EU.

²⁴ Eden najpomembnejših razlogov za vzpon populističnih strank v evropskih novih demokracijah so po oceni M. Tušy (2010) obtožbe o korupciji. Ko so prišle na oblast stranke z antikorupcijsko retoriko, pa se je stanje korupcije paradoksalno še bolj poslabšalo. Na splošno se je demokratična slika države poslabšala.

ima Litva najslabše ocene in najnižjo volilno udeležbo. Po vstopu v EU, je Litva na splošno postopoma demokratično nazadovala (predvsem na račun korupcije in nedemokratičnega upravljanja) in volilna udeležba je padla pod 50 odstotkov. Nizka volilna udeležba je na zadnjih dveh volitvah tako odprla vrata populistom in konservativcem.

Madžarska sistematično nazaduje vse od vstopa v EU. V letu 2010 je zabeležila nadaljnji globok padec v skupni demokratični oceni. Ta je bil v tem letu še izrazitejši v primerjavi s predhodnima letoma. V zadnji raziskavi NIT 2011 pa je Madžarska padla najnižje doslej (2,68). Ocene so se zaporedoma zniževale na več področjih (medijska svoboda, neodvisnost sodstva, demokratično upravljanje, civilna družba in korupcija), kar nakazuje na splošen navzdol usmerjen trend. Hkrati s poslabšanjem ocene je vzporedno padala tudi volilna udeležba. Nizka volilna udeležba je tako leta 1998 kot leta 2010 naplavila na oblast desne populiste in radikalne nacionaliste. Na zadnjih volitvah so desni populist z 52 odstotki glasov osvojili dve tretjini sedežev v parlamentu. Takšna koncentracija oblasti in vrsta spornih ukrepov, ki jih je sprejel 'Orbanov glasovalni stroj', so po mnenju Balázs Áron Kovács-a in Flóre Hevesi (v Hungary, NIT 2011) resno ogrozili neodvisnost ključnih družbenih institucij ter oslabili pravno državo, kar označujeta za najznatnejši zdrs v demokratičnem razvoju Madžarske od leta 1989. Na to pa opozarjajo tudi številni množični protesti v državi (proti novi ustavi, proti medijskemu zakonu, proti varčevalnim ukrepom, študentski protesti) ter opozorila iz tujine in Evropske unije (zahteva komisije po umiku kontroverznih sprememb ustave). Avtorja sta tako prepričana, da ukrepi in retorika sedanje desne vlade kažejo jasen namen spodkopati liberalno demokracijo na Madžarskem.²⁵

Čeprav na podlagi primerjave podatkov raziskav NIT in dinamike volilne udeležbe ne moremo potrditi vsakokratne nedvoumne povezanosti med demokratičnim nazadovanjem in naraščanjem volilne abstinence, saj je obdobje primerjave prekratko za statistično preverjanje (ena od pomanjkljivosti NIT), ne moremo zanemariti številnih sovpadanj.

Ugotovimo lahko troje. Prvič, ta sovpadanja so izrazitejša na ravni cele skupine držav v daljšem obdobju kot pa na ravni posameznih držav v krajših časovnih obdobjih. Drugič, trend počasnega, a vztrajnega demokratičnega nazadovanja in padanja volilne udeležbe se je v državah, kjer se je vzporedno izboljšal njihov ekonomski položaj, v letu 2010 prekinil. Hkrati so druge raziskave (LiTS 2011, The Pulse of Europe 2009, Transition Report 2010) pokazale instrumentalno dožemanje demokracije. Bolj kot so ljudje

---

²⁵ »Čeprav ta prizadevanja ne smemo enačiti s poskusom ustanovitve popolne diktature, se pa zdi, da je namen vlade preoblikovati politično-institucionalni in ustavni okvir tako, da se Fidesz obdrži na oblasti tudi v bližnji prihodnosti, in ne nazadnje, da se premakne Madžarsko družbo v bolj konzervativno, korporativno-avtoritarno smer.« (ibid.)

občutili posledice krize, bolj so se obrnili proti demokraciji. Kriza je torej spremenila stališča ljudi do demokracije. Raziskave dokaj preprosto kažejo, da je padec podpore demokratičnim načelom rezultat tega, da ljudje krivijo svoje politične in gospodarske sisteme za gospodarsko krizo. Razočarani volivci so umaknili podporo utrjenim političnim strankam in podprli populiste, ki so spretno izkoristili njihovo razočaranje. Tretjič, v nasprotju s pričakovanji, da bodo nove evropske demokracije znotraj EU, pod budnim očesom evropskih institucij, v večji meri zavezane k spoštovanju demokratičnih načel in konsolidaciji demokracije, je večina držav po vstopu v EU popustila v nadaljnji krepitvi demokracije (pred vstopom so imele boljšo demokratično oceno kot pa kasneje oziroma danes).

Demokratičen zdrs? Vzhodna Evropa v primežu populizma

Večjemu delu nekdanjih komunističnih držav srednje in Vzhodne Evrope je uspelo »vrniti se v Evropo« – s tem, ko so postale članice Evropske unije. Za številne je vključitev teh držav v EU pomenila tudi dokončno zmago demokracije nad totalitarizmom. A vzpon populizma v tem delu sveta opozarja, da se zgodovina vseeno še ni »končala«. Populizem je najbolj zaostren ravno na travmatiziranem vzhodu celine.

Po nekaj letih članstva v EU so se tako začela pojavljati opozorila, da institucije liberalne demokracije v novih članicah ne delujejo tako kot v starih. Pod fasado različnih pravnih pravil, prepisanih iz evropskih direktiv in regulativ, se pogosto odpirajo razpoke, ki kažejo na diskrepanco med obliko in vsebino liberalnih demokracij ter krhkost razvoja pravnih institucij v srednji in Vzhodni Evropi²⁶. Berend (v Moss in Crace, 2009) pravi, da so bila pričakovanja, ki so sicer večletni proces prilagajanja pravu, EU triumfalno označila za ireverzibilni prelom s totalitarno preteklostjo, naivna.

Še ne tako davno nazaj sta bila najtipičnejša predstavnika populizma brata Kaczynski. Leta 2005 sta na Poljskem zavladata Zakon in pravičnost (PiS) v obliki skrajno konservativne politične stranke, ki sta jo utelešala Lech Kaczynski, tedanji poljski predsednik, ter Jaroslaw Kaczynski, poljski predsednik vlade in vodja stranke PiS. Manjšinsko koalicijsko vlado, ki je veljala za eno najkonservativnejših vlad v Evropski skupnosti, so poleg PiS sestavljale še ultra populistična Samoobramba pod vodstvom Andrzeja Lepperja, podpredsednika vlade in kmetijskega ministra, ter radikalno desna, kleronacionalistična Liga poljskih družin, ki jo je vodil Roman Giertych, šolski minister, vnet zagovornik prokreacionistične teorije, znan po svojih ekstremnih

²⁶ Zgodovinar Ivan Berend v svojih delih govori o ponavljajočem se vzorcu »oblik brez vsebine«. S tem izrazom označuje ponesrečene poskuse kopiranja zahodnih demokratičnih institucij, ki pa na vzhodu praviloma niso dobile ustrezne vsebine, ampak so ostale zgolj pravna forma (Moss in Crace, 2009).

stališčih glede homoseksualnosti, splava, nemške manjšine, judovske skupnosti in skupne evropske politike. Dvojčka Kaczynski sta pod krinko nacionalnih interesov začela uveljavljati ultra reakcionarne ideje. S svojim lovom na čarovnice sta Poljsko tako rekoč spremenila v družbo strahu, negotovosti in maščevalnosti. Prizanesla nista nobeni instituciji, ki bi podvomila o njunem političnem manifestu (Wysocka, 2007). Posledica je notranje globoko razklana poljska družba, razdeljena med ultra konservativne, zmerno desne in leve sile, v kateri ni ne konsenza ne zaupanja. Štirideset milijonska Poljska je postala marginalizirana v EU in mednarodno neverodostojna država.

Bivša slovaška vladna koalicija, ki so jo sestavljale samooklicana »socialdemokratska« stranka Smer Roberta Fica, skrajno desničarska, ksenofobična SNS pod vodstvom Jana Slota, človeka s kriminalno preteklostjo in avtoritarna Mečiarjeva HZDS, je bila dokaz, da populizem ni privilegij zgolj desno usmerjenih strank²⁷. Vlada Roberta Fica je imela veliko težav s spoštovanjem neodvisnih političnih ustanov, predvsem medijev in sodstva, pa tudi s spoštovanjem pravic etničnih manjšin na Slovaškem. Fico v svojih nastopih tipično populistično kritizira ustaljene institucije političnega delovanja in hkrati sebe predstavlja kot pravega predstavnika ljudstva. Tudi v predvolilni kampanji 2010, ki so jo zaznamovale predvsem nacionalistične teme, se Fico ni odpovedal igranju na »madžarsko karto«. Pri odnosu do manjšin in Romov izstopa predvsem ekscentrični Jan Slot, predsednik Slovaške nacionalistične stranke (SNS), s svojimi javnimi izbruhi ksenofobije in sovraštva do polmilijonske madžarske manjšine in Romov ter odkritega simpatiziranja s Tisovo klero fašistično vlado, ki je med drugo svetovno vojno pomagala v koncentracijska taborišča poslata okrog 70 tisoč Judov.

Budimpešto in z njo vso Madžarsko so postavili pod drobnogled svetovne javnosti protesti septembra 2006. Premier vladne koalicije med socialisti (MSZP) in levo liberalnimi svobodnimi demokrati (SZDSZ) Gyurscany je članom svoje stranke cinično pojasnil, da so z namenom zmage na volitvah volivcem lagali o obsegu primanjkljaja v državnem proračunu. Konservativna stranka Fidesz je proteste uporabila za doseganje svojih političnih ciljev in z antiparlamentarno strategijo omajala same temelje demokracije. Fidesz se je na demonstracijah solidarizirala s številnimi skrajno desnimi skupinami, na Madžarskem odgovornimi za krepitev skrajnega desničarstva, ki včasih meji na neofašizem in antisemitizem in ki se pogosto odkrito zgleduje po madžarski fašistični tradiciji²⁸. Fidesz se ni distanciral od takšnih

---

²⁷ V novih demokracijah stranke težje pozicioniramo glede na levo-desno. Slovaški parlamentarni sistem še vedno zaznamuje nenavaden politično strankarski spekter, kjer se »levica« nahaja na sredini med nacionalistično desnico (Gibanje za demokratično Slovaško in Slovaška nacionalna stranka) in reformistično desnico (Slovaška demokratična in krščanska unija, Krščansko-demokratsko gibanje in Stranka madžarske manjšine).

²⁸ V Budimpešti je stranka Jobbik celo ustanovila paravojaško Madžarsko gardo, katere pripadniki so

strank, ampak jih je instrumentaliziral za svoj vse bolj populističen spopad z vladajočimi socialisti.

Aprila 2010 je stranka Fidezs zmagala na volitvah z dvotretjinsko večino, kar ji omogoča poljubno spreminjanje ustave. Kot po tekočem traku je sprejela na stotine novih zakonov in skupaj devet sprememb ustave. Desničarska vlada je začela temeljito preobrazbo Madžarske. Centralizirala je oblast, uprizarja množične kadrovske čistke (v pravosodju, računskem sodišču, policiji, davčni upravi, carini, vojski in na univerzi) in po vrsti odpravlja avtonomnost ali pristojnosti neodvisnih institucij od ustavnega sodišča do centralne banke. Vse madžarske javne institucije so morale po sklepu vlade, ki sama sebe imenuje »vlada nacionalne enotnosti«, svojo republiko pa »ustavna revolucija«, izobesiti prvo zapoved novega režima, tako imenovani manifest o nacionalni kooperaciji²⁹. Lotili so se tudi socialne politike. Danes lahko socialno podporo na Madžarskem dobijo le tisti, ki živijo v »urejenih razmerah«, o čemer presoja lokalna samouprava. Vlada je udarila tudi po medijih. Zadnji od ukrepov vlade je razvpiti medijski zakon³⁰, ki mu močno nasprotujejo levo usmerjeni dnevniki, saj v njem vidijo konec svobode tiska na Madžarskem. Zakon po njihovem mnenju ustvarja priložnost za kaznovanje, prepoved in na koncu uničenje vseh drugače mislečih. Sporni zakon je začel veljati prav na dan, ko je Madžarska prevzela polletno predsedovanje EU. Nov medijski zakon in kontroverzne spremembe ustave sta izzvala ostre in burne kritike in nasprotovanja širom Evrope, s strani Evropske komisije, evropskih voditeljev in ostalih nasprotnikov³¹. Proti novemu medijskemu

v uniformah, zelo podobnih nacističnim, paradirali po Budimpešti in uprizarjali redne pohode skozi romska naselja, ki so jih pospremili z nasilnimi govori v bran madžarskemu narodu. »Madžarska je postala evropska država, ki goji nostalgijo za nacizmom in sorodnimi nacionalističnimi ideologijami 20. stoletja, zato je parlament marca 2010 moral sprejeti zakon, ki kaznuje zanikanje holokavsta.« Ta je bil potreben, ker je nekoliko eksotična ideja, da je pobjo Judov v nacistični Evropi namišljen, postala preveč moteč del vsakdanje politične govornice,» pravi glavni urednik časopisa Magyar Narancz, Endre Bojtár (več o tem glej v CEU, 2011).

²⁹ *V njem piše, da je z volitvami, po gospodarski in duhovni krizi, sklenjena nova družbena pogodba, nov režim z novo vlado, ki bo po koncu tranzicije nepopustljivo vztrajala pri novem sistemu sodelovanja. Tranzicija je prinesla izkoriščanje namesto svobode in dolg namesto avtonomije, zaradi česar parlament priznava in spoštuje ustavno revolucijo, ki bo v prihodnosti ponovno združila raznoliko Madžarsko ter zgradila prihodnost, utemeljeno na delu, domu, družini, zdravju in redu. Takšna uokvirjena sporočila danes visijo v vseh madžarskih šolah, na fakultetah, poštah, trgih, v upravnih enotah in celo vrtcih (Mekina, 2011).*

³⁰ *Z zakonom ustanovljeni svet za medije, ki ga vodi sama vladajoča konservativna stranka Fidesz, lahko z visokimi denarnimi kaznimi oglobi medije zaradi poročanja, ki ne bo »politično uravnoteženo« ali bo žalilo človeško dostojanstvo. Svet ima tudi pravico do vpogleda v dokumente medijev, še preden bo kršitev ugotovljena.*

³¹ *Kritiki ustavi očitajo diskriminiranje ateistov, homoseksualcev in enostarševskih družin ter omogočanje utrditve vlade desničarskega premiera na oblasti. Opozarjajo, da krši temeljne človekove pravice pri vprašanih, kot so splav, istospolne poroke in zaporne kazni. Določa namreč zaščito življenja od spočetja naprej, zakonsko skupnost opredeljuje kot zvezo med moškim in žensko, v preambuli pa izpostav-*

zakonu je pred parlamentom protestiralo petnajst tisoč ljudi in okrog milijon Madžarov naj bi podpiralo peticijo za umik medijskega zakona. Zaradi nasprotovanja novi ustavi pa se je v Budimpešti na protestih opozicije zbralo okoli 70.000 ljudi. Januarja 2012 je Evropska komisija po več kot letu dni pritožb nad spornimi madžarskimi zakoni vendarle zagrozila Madžarski s tožbo na mednarodnem sodišču. Evropska komisija je pravne postopke proti Madžarski sprožila zaradi pomislekov glede neodvisnosti centralne banke (pod vprašaj je postavljen nov kredit IMF v višini 20 milijard dolarjev), sodstva in agencije za nadzor nad varstvom podatkov. Izstopa, da so poleg pravnih pomisleki tudi glede političnih vidikov, kot sta demokracija in svoboda na Madžarskem. Evropska komisija je Madžarsko znova opomnila tudi na spoštovanje svobode medijev.

Podobno nestrpno, diskriminatorno in rasistično dogajanje je mogoče opazovati v Litvi, ki jo je litovski literat in profesor na Yalu Tomas Venclova označil za mini Poljsko iz časa bratov Kaczynski, njegove zametke pa tudi v Latviji, Estoniji, na Češkem in v Sloveniji (npr. onemogočanje uveljavitve pravic narodnih in etničnih manjšin, Rusov, Romov, v Sloveniji t.i. Izbrisanih³²).

Vprašanje manjšin in Romov je v srednji in Vzhodni Evropi nasploh eno izmed temeljnih vprašanj (Smilov in Krastev, 2008), medtem ko za baltske države aktivisti za človekove pravice ugotavljajo, da je odnos do ljudi drugačnih spolnih usmeritev med najbolj nestrpnimi v vsej Evropski uniji³³. V Estoniji in Latviji³⁴ je predvsem pereč problem etničnega rasizma in diskriminacije. Za Latvijo je latvijski politolog Ijabs (2006) ugotavljal, da se je pomaknila od države s posameznimi izbruhi populizma v polno prisoten populizem, saj je populizem, temelječ na antielitizmu, tradicionalizmu in

---

lja, da gre za krščansko državo. Poleg tega so snovalci nove ustave avtorji ob poudarjanju »družinskih vrednot« izumili tudi novo volilno prakso, saj bodo lahko starši nepolnoletnih otrok glasovali v njihovem imenu, kar je seveda voda na mlin konservativnemu delu Madžarske, ki ima že tradicionalno več otrok (Ferge, 2012).

³² Izbrisani je skupni naziv za 25.671 oseb, večinoma neslovenske narodnosti, ki so bili leta 1992 protipravno izbrisani iz Registra stalnega prebivalstva Slovenije. O izbrisu niso bili obveščeni in je bil izveden brez ustreznega pravnega postopka.

³³ Latvija je prva evropska država, ki z ustavo določa, da lahko zakonsko zvezo skleneta le pripadnika biološkega moškega in ženskega spola (Sheeter, 2005).

³⁴ Po uradnih podatkih pripada 40 odstotkov prebivalstva Latvije neki manjšini. Največjo skupino tvori 650.000 rusko govorečih. Mnogi teh so brez državne pripadnosti in posledično brez državljanskih pravic. Po 1. januarju 2011 je bilo v Latviji še vedno 326.735 oseb brez državljanstva (14,6% celotnega prebivalstva). Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi je glede tega že večkrat ostro kritizirala oblasti v Rigi. Tudi v Estoniji tretjina prebivalstva pripada neki manjšini, največ ruski (25,6%). Latvija in Estonija sta pri dodeljevanju državljanstva uporabili izključevalni pristop za pripadnike ne baltskih skupnosti. Legitimacija etnične dominacije skozi pogoje za pridobitev državljanstva, jezikovno politiko, kadrovske politiko itd. zato povzroča dolgoročne zadržke za razvoj vključujoče demokracije (Več o tem glej Klomegah, 2011).

nacionalizmu, postal edino učinkovito orodje strank za mobilizacijo ljudi³⁵. Populizem je postal nova mobilizacijska sila marginaliziranih skupin (Gerits, 2008).

Pri vseh izstopajočih primerih (Poljska, Slovaška, Madžarska, Latvija) se nakazuje zaskrbljujoč vzorec med vzporednostjo vzpona populistov in radikalnih desnih populističnih strank ter nizko volilno udeležbo³⁶. Ko je prišel na oblast Jaroslav Kaczynski, je volilo le 40,5 odstotka Poljakov, 18 milijonov pa jih je ostalo doma. Skrajne nacionalistične in populistične stranke so takrat skupaj zbrale 46 odstotkov glasov. Tudi krepitev Slovaške narodne stranke, ki je leta 2006 postala celo koalicijska vladna stranka (dobila je 11,7% glasov), se je zgodila ob najnižji slovaški volilni udeležbi (54,7%). Madžarski ultra nacionalisti so si leta 2010 utrli pot v parlament ob drugi najnižji udeležbi. Tudi v Latviji je na volitvah 2011 ob najnižji udeležbi od neodvisnosti države nacionalistično desničarsko Nacionalno zavezništvo dobilo največji delež glasov (13,9%) in v vladi prevzelo pravosodni in kulturni resor. Latvija je prav tako primer sočasnega vzpona skrajne desnice in populizma ob izredno nizki volilni udeležbi (46%). Populistična Delavska stranka milijonarja Viktorja Uspaskicha, enega najbogatejših ljudi v državi, se je do zmage na volitvah leta 2004 praktično povzpela iz nič, in (ironično) z retoriko zaščite delavca in fokusiranjem kampanje na majhna mesta in ruralna področja z najnižjimi dohodki, ter tako izkoristila zamero delavskega razreda do bogate elite. Na naslednjih volitvah, s prav tako nizko udeležbo (48%), je konservativna Domovinska unija zmagala z zgolj 245 tisoč glasovi.

Sklep

Mineva dvajset let od spremembe političnega sistema v evropskih novih demokracijah in osem let od njihove priključitve Evropski uniji, zato je na mestu ocena in refleksija stanja. Gre za raznoliko regijo, ki pa se sooča z množico skupnih problemov in pomislekov. Politična krajina je zaznamovana z močnimi kontrasti. Politika je, navzlic določeni strukturiranosti strankarskega prostora, še vedno precej nepregledna in nepredvidljiva.

³⁵ To potrjuje tudi zmaga stranke ruske manjšine Harmonija centra na latvijskih parlamentarnih volitvah in preboj Nacionalističnega zavezništva v vlado, stranke z odkritimi nacionalističnimi in fašističnimi nagnjenji, katerih člani sodelujejo v nacističnih pohodih latvijske divizije Waffen SS in ki se zavzemajo za primat etničnih Latvijcev nasproti ostalim narodom. Več o tem glej Stričević (2011).

³⁶ Posredno lahko sklepamo, da je ob nizki volilni udeležbi volilni izid ugodnejši za desne stranke. Pacek in Radcliff (1995) sta v svoji raziskavi v 19 industrijskih demokracijah analizirala državne volitve od 1950 do 1990 in odkrila, da so glasovi levih strank neposredno odvisni od udeležbe. Levi delež celotnih glasov se je povečal skoraj za tretjino odstotne točke za vsako odstotno točko porasta udeležbe.

Države si delijo skupno večpomenskost impresivnega demokratičnega napredka nasproti političnim pomanjkljivostim in razočaranjem. Večina držav je šla skozi t.i. tranzicijsko šok terapijo, zaradi katere je marsikdo izpadel iz sistema. Ljudstvo se je naenkrat zbudilo v postpristopni realnosti, razočarano nad družbenimi posledicami tržnih reform. Med najbolj pogosto omenjanimi težavami teh držav izstopajo široko razširjeno pokroviteljstvo in klientelizem, zakulisno sprejemanje odločitev, korupcija, politična nestrpnost, zastraševalna moralna retorika, politična paranoja, antiindividualizem, kot tudi netoleranten kolektivizem. Na strani političnega povpraševanja pa smo priča enako zaskrbljujočim trendom: upadanje družbenega zaupanja v politične institucije in postopke (vključno v politike, politične stranke in parlament), volilna nestanovitnost (volivci nimajo izrazitih preferenc oziroma niso lojalni strankam), padanje volilne udeležbe.

Politična vključenost in angažiranost sta nizki. Raven participacije se znižuje zaradi nizkih pričakovanj glede prihodnosti in občutka mobilnosti navzdol kot posledica občutka lastnega neuspeha v materialno ekonomskem smislu. Povezava socialnega nezadovoljstva s političnim nezaupanjem se v nekaterih deželah izraziteje kaže skozi nižjo volilno udeležbo (Grönlund in Setälä, 2007). Ljudje izgubljajo zaupanje v sposobnost vlade za reševanje njihovih problemov. Vse bolj je prisotno nezadovoljstvo z zaznano odzivnostjo institucij političnega sistema. Širše razočaranje nad zaznanim delovanjem političnega sistema (glede na vnaprejšnja (pre)visoka pričakovanja) pa mnoge vodi v fatalizem in pasivnost. Krha se družbena kohezija v smislu vse manjšega občutka pripadnosti državi, družbene vključenosti, politične enakosti, države blaginje ipd. Posameznik, državljan je vse bolj atomiziran. Odvija se pasivizacija civilne družbe, poteka discipliniranje in onemogočanje delovanja civilne družbe s strani oblastnih struktur. Na kratko: nastaja vedno večji prepad med državljani in politiko.

Splošni demokratični konsenz se po začetnem valu navdušenja zmanjšuje, članstvo v EU pa ni več jamstvo za varno prihodnost. Politika operira med apatijo in skrajnostmi. S političnim vakuumom, ki izhaja iz razočaranja nad osrednjimi političnimi skupinami (in to ni le posebnost držav Baltika, srednje in Vzhodne Evrope), v ospredje prihaja politika, ki za ospredje nima relevantnega, odgovornega sporočila. V politično sfero prinaša izjave oportunističnega, pragmatičnega poenostavljanja realnosti in preproste negacije vrednot, ki tvorijo »mainstream«. Populizem dobiva široko podporo. Hkrati z izgubo zaupanja v demokratično politiko se vzporedno z recesijo samo še povečuje. Nezadovoljstvo hrani populistična in antidemokratična stališča in vedenje. Nekateri avtorji (Crouch, 2007) svarijo, da se že nekaj časa pomikamo v postdemokracijo, zvarek populizma, avtoritarnosti in politike kot predvolilne kampanje (Vreg, 2004), namesto veljave klasičnih demokratičnih mehanizmov. Ekonomska kriza in povečevanje dohodkovnih

neenakosti sta nevarnost prehoda v okrnjeno demokracijo občutno okrepila.

Naši sklepi gredo v smeri določenih dekadentnih trendov v demokracijah teh držav, ki so politično patološki. V regiji izstopajo predvsem primer Slovaške, Madžarske, Poljske in Latvije kot talke politik populizma – a ne moremo niti mimo splošne krepitve populizma v ostalih državah. Naši izsledki potrjujejo, da sta vzpon populizma in naraščanje volilne abstinence povezana. Pri teh državah je, vzporedno pojavu nacionalističnega populizma, opazen tudi znaten demokratičen zdrs, saj se vse bolj pomikajo ali so blizu nekonsolidirani demokraciji. Dinamika indeksa demokratičnosti kaže, da se Madžarska, Slovaška, Poljska ter tudi Litva in Češka v zadnjih letih soočajo z izrazitim demokratičnim nazadovanjem. Le Estonija in Latvija imata danes izmed osmerice boljšo oceno demokratičnosti kot pred desetimi leti. Predvsem raziskavi NIT 2009 in NIT 2010 tako ne kažeta več držav srednje in Vzhodne Evrope in držav Baltika kot zgodbe o uspehu. Je to znak, da te države stopajo po poti regresije demokracije? Ali pa nas NIT 2011 lahko navda z nekaj optimizma?

Trenutno stanje kaže na zelo volatilen političen sistem, kar kažejo predčasne volitve v treh državah, Sloveniji (kjer so volitve zaradi vse bolj izrazite levo-desne strankarske polarizacije dale pat pozicijo, kar postaja vse bolj pravilo in ne izjema v večini evropskih novih demokracij), v Latviji (kjer so se v manj kot dveh letih zamenjale tri vlade) in že napovedane na Slovaškem (kjer se vlada ni obdržala niti eno leto). Opazimo tudi, da rezultati volitev v nekaterih državah kažejo, da so volivci izbrali politike, ki jih že poznajo, čeprav jih ne marajo. Tako so kljub slabemu vladanju, slabi gospodarski politiki, korupciji in slabim socialnim sistemom ter naraščanju revščine ostali na prizorišču politiki, ki so tam že 20 let.

Najbolj pa vzbuja skrb Madžarska, ki je s svojimi avtoritarnimi potezami ustavne parlamentarne večine sprožila demokratični alarm po vsej Evropi. Kako globoko v regresijo bo drsela Madžarska, ni mogoče predvideti. Za zdaj očitno tudi Evropski uniji njenega drsenja, kot se je pokazalo ob zakonu o medijih, ni uspelo preprečiti. Simptomatično je, da po ekonomski in finančni krizi tudi v nekaterih drugih vzhodnoevropskih državah vidijo »madžarske rešitve« za obnavljanje družbene kohezivnosti v uveljavljanju enostavnih, a anahronističnih in izključevalnih mehanizmov za doseg te ciljev.

Populizem gre praviloma z roko v roki z demagogijo, nacionalizmom in avtoritarnostjo, zato je nevaren. Čeprav populizem narašča tudi v razvitih demokracijah zahodne Evrope in številni analitiki poudarjajo, da ne gre za kakšno posebnost srednje in Vzhodne Evrope, torej naj bi bil strah zaradi tega odveč, je težava tega argumenta v tem, da spregleduje prav krhkost in šibkost novonastalih demokracij in institucij liberalne demokracije

na vzhodu. Zahodnoevropske države naj bi se lažje spoprijemale z različnimi oblikami populizma zaradi daljše in bolj razvite tradicije neodvisnosti sodstva, medijev in drugih neodvisnih institucij, ki so nujni in sestavni del sodobnih liberalnih demokracij. Tam, kjer so te institucije manj razvite, kar velja za srednjo in Vzhodno Evropo, je nevarnost zdrsa v takšno ali drugačno obliko populizma oziroma »neliberalne demokracije« toliko večja.

Tudi če demokracija nima nobene enakovredne alternative (cf. teze o koncu zgodovine; Fukuyama, 1992) in če so ljudje na podlagi negativnih izkušenj iz preteklosti, v smislu »negativne tolerance«, pripravljene marsikaj potrpeti, je lahko krepitev populizma ob naraščanju volilne abstinence in demokratičnem nazadovanju slab indic za prihodnost v regiji, ki je izpisala nekatera najbolj boleča poglavja zgodovine dvajsetega stoletja.

Glasovanje na demokratičnih volitvah oziroma nasploh sodelovanje pri političnem je vedno »certifikat« polnega članstva v družbi, njegova vrednost pa temelji predvsem na zmožnosti vzpostavitve minimalne družbene dignitete, zato je treba pojavom politične patologije posvetiti vso kritično pozornost.

LITERATURA

- Barnes, Samuel (2004): Political Participation in Post- Communist Central and Eastern Europe. Center for the Study of Democracy, Paper NO 04'0. Dostopno preko: <http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1040&context=csd>, 17. 10. 2010.
- Bell, Daniel (1988): The End of Ideology Revisited. *Government and opposition* 23 (2): 131–150.
- Bobinski, Krzysztof (2011): Poland's election, European lesson. Dostopno preko <http://www.opendemocracy.net/krzysztof-bobinski/polands-election-european-lesson>, 6. 1. 2012.
- Brezovšek, Marjan (2004): Problem volilne (ne)udeležbe na lokalnih volitvah in volilno ravnanje. V Marjan Brezovšek (ur.), Miro Haček (ur.) in Alenka Krašovec (ur.), *Lokalna demokracija I: Analiza lokalnih volitev 2002*, 36–47. Ljubljana: FDV.
- Carl J. Friedrich (1966): Political pathology. *The Political Quarterly* 37 (1): 70–85.
- Choe, Y. & A. Ahlquist (2003): Political participation in the Baltic States. V E. Loftsson (ur.), Y. Choe (ur.), *Political Representation and Participation in Transitional Democracies: Estonia, Latvia and Lithuania*, 62–75. Huddinge: Södertörns högskola.
- Crook, Stephen, Jan Pakulski in Malcolm Waters (1992): *Postmodernization: change in advanced society*. London: Newbury Park; New Delhi: Sage.
- Crouch, Colin (2007): *Postdemokracija. Političke i poslovne elite u 21. stoljeću*. Zagreb: Izvori.
- Crozier, Michel, Samuel Huntington in Joji Watanuki (1982): *Kriza demokracije i participacija: izvještaj Trilateralnoj komisiji*. Zagreb: Globus.

- Czesnik, Mikolaj (2006): Voter Turnout and Democratic Legitimacy in Central Eastern Europe. *Polish Sociological Review* 4 (156).
- Czesnik, Mikolaj (2009): Voter turnout and Europe- related policies in post- communist countries. Paper presented at 59th Political Studies Association Annual Conference, Challenges for Democracy in a Global Era 7-9 April 2009, The Manchester Conference Centre.
- Dalton, Russel J. (1996): *Democracy and its Citizens: Patterns of Political Change*. Center for the Study of Democracy, UC Irvine. Dostopno preko <http://escholarship.org/uc/item/9pn25985>, 11. 10. 2010.
- Donnelly, Graham (2011): Latvia's Creaking Democracy? Dostopno preko <http://assessingaccession.ideasoneurop.eu/2011/11/22/latvia%E2%80%99s-creaking-democracy-by-graham-donnelly/>, 2. 2. 2012.
- Ferge, Zsuzsa (2012): Budapest: thoughts on December 24. Dostopno preko <http://www.opendemocracy.net/zsuzsa-ferge/budapest-thoughts-on-december-24>, 21. 1. 2012.
- Fukuyama, Francis (1992): *The end of history and the last man*. New York: The Free Press; Toronto: Maxwell Macmillan Canada; New York [etc.]: Maxwell Macmillan International.
- Garton Ash, Timoty (2007): If our political parties did not exist, would we ever need to invent them? *The Guardian*, 25. 10. 2007. Dostopno preko <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2007/oct/25/comment.eu>, 12. 1. 2012.
- Gerrits, André (2008): Democratic Regression, Rising Populism and the pitfalls of European Integration. Dostopno preko <http://dare.uva.nl/document/129737>, 17. 9. 2010.
- Green, Jeffrey E. (2004): Apathy: the democratic disease. *Philosophy & Social Criticism* 30 (5-6): 745-768. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: SAGE Publications. Dostopno preko <http://psc.sagepub.com/cgi/content/abstract/30/5-6/745>, 15. 9. 2010.
- Grönlund, Kimmo in Maija Setälä (2007): Political Trust, Satisfaction and Voter Turnout. *Comparative European Politics* (5): 400-422. Palgrave Macmillan Ltd.
- Habermas, Jürgen (1979): Problemi legitimacije u modernoj državi. *Gledišta: časopis za društvenu kritiku i teoriju* 20 (10): 131-152.
- Hay, Colin (2007): *Why we hate politics*. Cambridge: Polity Press.
- Ijabs, Ivars (2009): Latvia. End of piecemeal populism. Dostopno preko http://populism.osf.sk/docs/LATVIA_revised.pdf, 22. 10. 2010.
- Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and postmodernization: cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton (New Jersey); Chichester: Princeton University Press.
- Toš, Niko (1999): *Zaupanje Slovencev v demokratični sistem*. Ljubljana: Liberalna akademija in FDV.
- Karp, Jeffrey A. in Susan A. Banducci (2007): Party Mobilization and Political Participation in New and Old Democracies. *Party Politics* 13 (2): 217-234.
- Klomegah, Kester (2011): Baltic States Faulted for Discriminating Against Minorities. Dostopno preko <http://ipsnews.net/news.asp?idnews=54877>, 17. 1. 2012.
- Kornhauser, William (1959): *The politics of mass society*. Glencoe: Free Press.

- LeDuc, Lawrence in Jon H. Pammet (2003): Elections and Participation: The Meaning of the Turnout Decline. Dostopno preko <http://www.cpsa-acsp.ca/paper-2003/leduc.pdf>, 17. 9. 2010.
- Lijphart, Arend (1997): Neenaka participacija: nerazrešena dilema demokracije. *Teorija in praksa* 39 (3): 524–545.
- Lipset, Seymour Martin (1963): Political man: the social bases of politics. Garden City (N.Y.): Doubleday
- Makarovič, Matej (2002): Politična participacija v desetletju demokratizacije. V N. Toš(ur.) in I. Bernik (ur.), *Demokracija v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mekina, Borut (2011a): Kako umre demokracija. *Madžarska. Mladina* 01/2011: 28–29.
- Mekina, Borut (2011b): Intervju Gaspar Miklos Tamas. *Mladina* 03/2011: 37–41.
- McManus-Czubińska, C., W. L. Miller, R. Markowski in J. Wasilewski (2004): When Does Turnout Matter? The Case of Poland. *Europe-Asia Studies* 56 (3): 401–420.
- Moss, Stephen and Crace John (2009): Is fascism on the march again? *The Guardian*, 9.6. 2009. Dostopno preko <http://www.guardian.co.uk/politics/2009/jun/09/bnp-fascism-meps-far-right>, 22. 10. 2010.
- O'Connor, James R. (1973): *The fiscal crisis of the state*. New York: St. Martin's Press, cop.
- Offe, Claus (1985): Družbena moč in politična oblast: protislovja kapitalistične demokracije: razprave o politični sociologiji poznega kapitalizma. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Pacek, A. C., G. Pop-Eleches in J. A. Tucker (2009): Disenchanted or Discerning: Voter Turnout in Post-Communist Countries. *The Journal of Politics* 71 (2): 473–49. Dostopno preko http://homepages.nyu.edu/~jat7/Pacek_PopEleches_Tucker_Turnout.pdf, 14. 9. 2010.
- Pacek, A. C. in B. Radcliff (1995): Turnout and the Vote for left- of- Centre Parties: A Cross- National Analysis. *British Journal of Political Science* (25): 137–143.
- Patterson, Thomas E. (2002): *The Vanishing Voter: public involvement in an age of uncertainty*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rose, Richard (1995): Mobilizing demobilized voters in post communist societies. Dostopno preko http://www.march.es/ceacs/ingles/publicaciones/working/archivos/1995_76.pdf, 17. 11. 2010.
- Roth, Felix, Felicitas Nowak-Lehmann D. in Thomas Otter (2011): Has the financial crisis shattered citizens' trust in national and European governmental institutions? Evidence from the EU member states, 1999–2010. Dostopno preko www.ceps.eu/ceps/download/4159, 22. 12. 2011
- Rupnik, Jacques (2007): Is East-Central Europe Backsliding? From Democracy Fatigue to Populist Backlash. *Journal of Democracy*, 18 (4). Dostopno preko <http://www.journalofdemocracy.org/articles/gratis/Rupnik-18-4.pdf>, 13. 12. 2010.
- Saarts, Tõnis (2009): Political culture, participation and civil society in the Baltic States, Part II. Dostopno preko http://www.tlu.ee/opmat/ri/rit6006/civilsociety/3_2slaid.pdf, 12. 9. 2010.
- Schmitter, Phillipe C. in Alexander H. Trechel (2004): *The Future of Democracy:*

- Trends, Analyses and Reforms. A Green Paper for the Council of Europe. Dostopno preko http://www.coe.int/t/e/integrated_projects/democracy/05_key_texts/02_green_paper/gp_01.asp#TopOfPage, 4. 9. 2010.
- Sheeter, Laura (2005): Latvia cements gay marriage ban. Dostopno preko <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4531560.stm>, 14. 1. 2012.
- Shkolnikov, Aleksandr in Anna Nadgrodkiewicz (2009): The Fall of the Berlin Wall: Twenty Years Of Reform In Central And Eastern Europe. *Criacaucasian Review On International Affairs* 4 (1): 73-81. Dostopno preko http://Criacaucasian.Org/10_7.Html, 24. 9. 2010.
- Smilov, Daniel in Ivan Krastev (2008): The Rise of Populism in Eastern Europe: Policy Paper. V Grigorij Mesežnikov (ur.), Olga Gyárfášová (ur.) in Daniel Smilov (ur.) (2008): *Populist Politics and Liberal Democracy in Central and Eastern Europe*. Institute for Public Affairs, Bratislava. Dostopno preko <http://www.isp.org.pl/files/7832124490738466001218629576.pdf>, 1. 10. 2010.
- Stoker, Gerry (2006): *Why politics matters: making democracy work*. New York, Palgrave Macmillan.
- Stričević, Marko (2011): EU Latviju preuzela prorуска stranka! Dostopno preko <http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/149655/EU-Latviju-preuzela-proruska-stranka.html>, 3. 2. 2012.
- Štebe, Janez (2000): Zadovoljstvo z demokracijo v Sloveniji. Deset let pozneje. *Teorija in praksa* 37 (5): 864-883.
- Teixeira, A. Ruy (1992): *The Disappearing American Voter*. Washington D.C.: The Brookings Institution.
- Toš, Niko (1999): Razumevanje politike in zaupanje v politike. *Teorija in praksa* 36 (6): 912-943. Dostopno preko <http://dk.fdv.uni-lj.si/tip/tip19996tos.PDF>, 11. 9. 2010.
- Toš, Niko (2007): Odnos do politike, političnih strank in politikov, četrto delovno poročilo SJM 2006/2. Ljubljana: UL, FDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. E- dokumenti SJM. Dostopno preko http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/file/e-dokumenti/odnos_do_politike_politcnih_strank_in_politikov.pdf, 27. 9. 2010.
- Touraine, Alain (1983): *Sociologija društvenih pokreta*. Beograd: Radnička štampa.
- Tupy, Marian L. (2006): The Rise of Populist Parties in Central Europe. Big Government, Corruption, and the Threat to Liberalism. Cato Institute. Dostopno preko <http://www.cato.org/pubs/dpa/dpa1.pdf>, 2. 9. 2010.
- Tupy, Marian L. (2010): Slovakia's Return to the 'Black Hole'. Dostopno preko http://www.cato.org/pub_display.php?pub_id=11894, 15. 1. 2012.
- Vreg, France (2004): *Politični marketing in demokracija*. Ljubljana, FDV.
- Wattenberg, Martin P. (2002): *Where have all the voters gone?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wysocka, Olga (2007): Populism in Poland. Dostopno preko <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/generalconference/pisa/papers/PP687.pdf>, 1. 12. 2010.
- Zaidi, Salman (2009): Main Drivers of Income Inequality in Central European and Baltic Countries. Some Insights from Recent Household Survey Data. Working Paper 4815, str. 29.

VIRI

- CEU, Center for historical studies. Panel on Challenges to European Integration: Populism, New Authoritarianism, and Radical Politics, Budapest October 19. - 20. 2011. Dostopno preko <http://www.helsinki.fi/nes/what-past-what-future>, 22. 1. 2012.
- Transition Report 2009: »Transition in Crisis?« European Bank for Reconstruction and Development. Dostopno preko <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR09.pdf>, 4. 2. 2011
- Eurobarometer 71, Public opinion in the European Union, September 2009. European Commission. Dostopno preko http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb71/eb71_std_part1.pdf, 4. 10. 2010
- European Election Database. Norwegian Social Science Data Services (NSD) Dostopno preko http://www.nsd.uib.no/european_election_database/index.html, 9.9.2010
- International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA). Dostopno preko www.idea.int, 9. 9. 2010.
- Life in Transition Survey (LiTS) 2011: "Crisis and Transition: The People's Perspective," (= Transition Report 2011) by World Bank and European Bank for Reconstruction and Development. Dostopno preko <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/tr11.pdf>, 7. 1. 2012.
- Nations in Transit 2009. Freedom House. Dostopno preko http://www.freedomhouse.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=242:nations-in-transit-2009&catid=30&Itemid=92, 22. 9. 2010.
- Nations in Transit 2010. Freedom House. Dostopno preko http://www.freedomhouse.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=321:nations-in-transit-2010&catid=46:nations-in-transit&Itemid=121, 22.9.2010.
- Nations in Transit 2011. Freedom House. Dostopno preko <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=678>, 8. 1. 2012.
- OECD Income distribution - Inequality - Country tables. Dostopno preko <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=26068>, 23. 1. 2012.
- The Pulse of Europe 2009: 20 Years After the Fall of the Berlin Wall. Pew Global Attitudes Project. Pew Research Center. Dostopno preko: <http://www.pewglobal.org/files/2009/11/Pew-Global-Attitudes-2009-Pulse-of-Europe-Report-Nov-2-1030am-NOT-EMBARGOED.pdf>, 17. 1. 2011.
- Voter Turnout in Western Europe since 1945, Stockholm: International IDEA. Dostopno preko http://www.idea.int/publications/voter_turnout_wurope/index.cfm 9. 9. 2010.